

**ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ УКРАЇНЦІВ:
ДИНАМІКА ЧАСТОТНОСТІ ВЖИВАННЯ ЛЕКСЕМ «ГІДНІСТЬ» ТА
«МЕНШОВАРТІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ**

У статті розглянуто деякі риси національного характеру українців. Описано, чим ці риси зумовлені. Обґрунтовано причини формування таких складників національного характеру, як гідність та меншовартість. За системою ГРАК досліджено і схарактеризовано динаміку частотності вживання лексем «гідність» і «меншовартість» в українській лінгвокультурі від початку ХХ століття.

Ключові слова: риси національного характеру, динаміка, частотність вживання, гідність, меншовартість.

Особливості національного характеру українців вивчалися О. Апанович, Г. Ващенком, Д. Донцовим, Д. Дорошенком, О. Кульчицьким, Ю. Липою, І. Лисяком-Рудницьким, М. Міхновським, І. Огієнком, Є. Онацьким, Д. Яворницьким, В. Янівим. Вони стали предметом наукових пошуків з різних концептуально-теоретичних позицій таких наших сучасників, як П. Гнатенко, М. Гримич, О. Донченко, В. Ільїна, Г. Лозко, С. Мітрьєва, М. Пірен, М. Степико, О. Стражний, В. Стрілецький, В. Храмова та ін. Риси характеру українців знайшли відображення у творчості наших видатних письменників: Г. Сковороди, М. Гоголя, Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, І. Карпенка-Карого, І. Франка, Лесі Українки. П. Гнатенко вважає, що національний характер є сукупністю «соціально-психологічних рис (національно-психологічних настанов, стереотипів), що властиві національній спільноті на певному етапі розвитку і проявляються в ціннісних ставленнях до навколишнього світу, а також у культурі, традиціях, звичаях, обрядах» [2, 6]. Національний характер формується протягом історичного розвитку нації і на цей процес мають вплив багато чинників: географічне становище, клімат та ландшафт території, де відбувається формування нації, стан та характер культури й виховання, соціально-історичні умови життя

народу. Можна виокремити певні спільні риси, притаманні представникам європейської спільноти. Проте для кожного з європейських народів характерні свої особливі риси, подальший розвиток і збереження яких визначає його ідентифікацію [7].

В українському національному характері дослідники виокремлюють такі позитивні риси, як чуйність, м'якосердість, лагідність, толерантність, глибокий ліризм, гостинність, багата уява, артистизм, тонке відчуття гармонії, працьовитість, відсутність агресії, побутові охайність і естетизм, глибока повага до інших людей, особливо старших за віком, сентиментальність, волелюбство, м'який гумор, любов до землі, релігійність [5; 6; 8–11].

Зміни у психології (зокрема і характері) українців значною мірою зумовлені насильницьким насадженням чужої мови. Багато дослідників, переважно іноземних, далеко не завжди можуть збагнути всю глибину цієї трагедії для української нації. Протягом усього часу нашого поневолення українська культура, мова, традиції, звичаї, уподобання – все знецінювалось і висміювалось, що і виробило, як вважає І. Гончаренко, у нашої нації той самий комплекс меншовартості: «Коли в нашій присутності висміюють нашу мову, ганьблять наших визначних людей чи наші звичаї, а ми на це не реагуємо, то це є вияв нашої меншовартості. Коли хтось соромиться говорити рідною мовою, вважає все чуже кращим за своє рідне, то це теж прояви того ж комплексу меншовартості» [3]. Чуття меншовартості лікується протилежним чуттям – національної гідності й гордості, що слід виховувати в наших дітях: розповідати про прояви героїчної боротьби нашого народу за свою свободу [3]. Проте варто відзначити і той втішний факт, що не завжди серед українців чужа мова (переважно російська) вбивала почуття національної гідності. Відомо безліч прикладів, коли українці віддавали життя в боях за свободу своєї країни, говорячи російською мовою. Отже, зросійщення за допомогою мови, спрямоване на пригнічення національної самосвідомості, далеко не завжди досягало своєї мети.

Комплекс меншовартості з'явився на базі таких рис, що притаманні нашому характеру, як чуйність, м'якосердість, сентиментальність. В українській психіці можна простежити й наявність таких базових рис особистості, як чутливість, сентиментальність, надмірна вразливість, брак волі, впадання у крайнощі, непослідовність [4; 5; 8]. Тому закономірно, що, як вважає І. Гончаренко, саме чуттєва сфера в нашому характері займає центральне місце, а це, у свою чергу, визначає нашу релігійність, моральні та естетичні якості [3]. Завдяки волелюбству та любові до рідної землі, умінню її обороняти українці зуміли протистояти ворожим настроям, не дали їм глибоко засісти в рідній мові, душі, зберегли в собі почуття власної гідності та гордості. Вивчення питання гідності і меншовартості як складників українського національного характеру завжди було і нині залишається **актуальним**.

Мета статті – простежити динаміку вживання лексем *гідність* і *меншовартість* в українській лінгвокультурі з початку ХХ ст. по наш час. **Об'єкт** вивчення – український національний характер. **Предмет** нашого дослідження – динаміка вживання слів *гідність* і *меншовартість* в українській лінгвокультурі. **Джерельною базою** вивчення послуговували матеріали ГРАК (Генерально-регіональний анотований корпус української мови) [1]. Перед собою ставимо такі **завдання**: 1. з'ясувати причини появи такої риси характеру українців, як почуття меншовартості; 2. розкрити динаміку вживання лексем *гідність* і *меншовартість* в українській лінгвокультурі з початку ХХ ст. й по нині, зважаючи на переломні періоди в історії України (Українська революція 1917 – 1918 рр., Революція на граніті 1990 р., здобуття Україною незалежності, Помаранчева революція 2004 р., Революція Гідності 2013 р. тощо),

за матеріалами ГРАК. При цьому варто зазначити, що опиратися на результати нашого дослідження можна лише з певними застереженнями, оскільки цей лінгвістичний корпус не є достатньо репрезентативним. Проблема полягає в тому, що на частотність слова впливає наповненість корпусу, а ГРАК поки не можна вважати достатньо наповненим. Варто також взяти до уваги, що корпус є неоднорідним, оскільки в ньому представлена різна кількість текстів з кожного стилю. Окрім того, дати виходу творів у світ не завжди збігаються з часом їх написання. Отже, спираючись тільки на матеріали ГРАК, не варто вдаватися до незаперечних висновків, проте можна приблизно дослідити динаміку вживання слів *гідність* та *менишwartість*, перевірити, чи впливали події в українському державотворенні на лінгвокультуру нашого народу.

За корпусом простежуємо, що лексема *гідність* фіксується в українських текстах з 1878 р. і вперше вживається у Листі Івана Франка до О. М. Рошкевич, що датується кінцем вересня 1978 року. Слово *менишwartість* вперше зустрічається в 1938 році у творі Юрія Липи «Призначення України». Розглянемо динаміку частотності вживання цих слів, починаючи з початку XX ст.

За ГРАКом у 1900-му році кількість вживань лексеми *гідність* сягає 462 913 разів. Якщо провести пряму на створеному нами графіку від першої фіксації слова і до 2020 р., то видно, що досліджувана лексема стає все більш частотною (рис. 1).

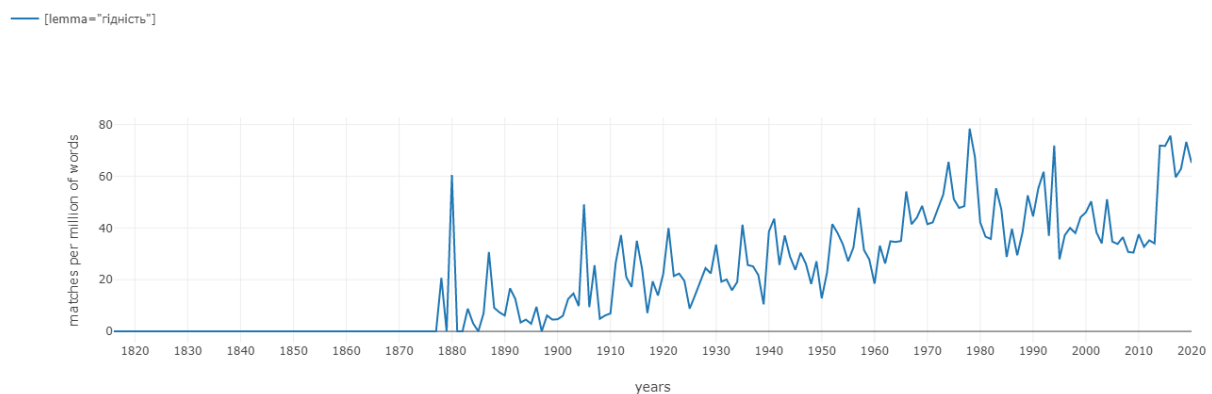

Рис. 1. Графік частотності вживання лексеми *гідність* з 1878 р. по 2020 р.

Під час Української революції, у 1917 – 1918 рр., різкого зростання частотності слова *гідність* не простежуємо: у 1916 р. ця лексема зустрічається 373 313 разів, у порівнянні з 1917 р. її вживання збільшується майже на 500 тисяч і сягає 849 644 разів. У 1918 р. частотність вживання зменшується на 200 тисяч. З 1919 р. по 1955 р. частота вживання досліджуваного слова залишається незмінною.

Стрімке зростання частоти вживання лексеми *гідність* простежується з початку 1970-х років і досягає вершини в 1978 р. – 8 238 548 вживань (наслідки діяльності шістдесятників, активний дисидентський рух). Різке зменшення частотності – до 3 557 096 вживань простежуємо в 1982 р. На нашу думку, це зумовлено наповненістю корпусу, оскільки ніякими історичними подіями, окрім того, що йдеться про період застою в Радянському Союзі, до складу якого входила Україна, таке явище пояснити не можна. З 1987 р. вживання лексеми знову зростає й у 1994 р. сягає майже 7 млн разів (чорнобильської трагедія, здобуття Україною незалежності).

За час Революції на граніті особливих змін у частотності вживання слова *гідність* не простежується. У 1990 р. ця цифра складає 4 040 882 рази і починає потрохи рости, у 1991 р. становить уже майже 6 млн (5 702 412).

З 1995 до 2003 р. кількість вживань досліджуваної лексики коливається в межах трьох – чотирьох мільйонів, а з 2004 р., коли відбулася Помаранчева революція, стрімко зростає до майже 5 млн (4 798821) і потім знову падає.

Цікавими є показники частотності вживання лексики *гідність* за часів Революції Гідності. У 2013 р. кількість вживань цього слова сягає 3 235629 разів. Вона стрімко зростає в 2014 р. – до 7 млн, що на 4 млн більше від попереднього року. До 2020 р. частотність вживання досліджуваної лексики коливається в цих же межах.

Отже, кількість вживань слова *гідність* зросла під час Помаранчевої революції (2004 р.) майже на 2 млн у порівнянні з попередніми роками, у період Революції Гідності (2013 р.) – на 4 млн. У часи Української революції (1917 – 1918 рр.) та Революції на граніті (1990 р.) різкі зміни в динаміці частотності вживання лексики не простежуються.

За корпусом ГРАК слово *меншовартість*, як уже зазначалося вище, вперше зустрічається в 1938 р. у творі Юрія Липи «Призначення України» і складає 3 350353 вживань. Очевидно, що така частотність зумовлена наповненістю корпусу і підтверджується тим, що в наступні роки, з 1939 по 1955 р., кількість використань слова *меншовартість* рівна 0 (нулю). З 1955 р. по 1990 р. частотність вживання цієї лексики коливається від 0 (нуля) до одного мільйона, лише в 1970 та 1975 рр. вона сягає близько 2 млн, а з 1999 р. і по нині помітно знижується (рис. 2).

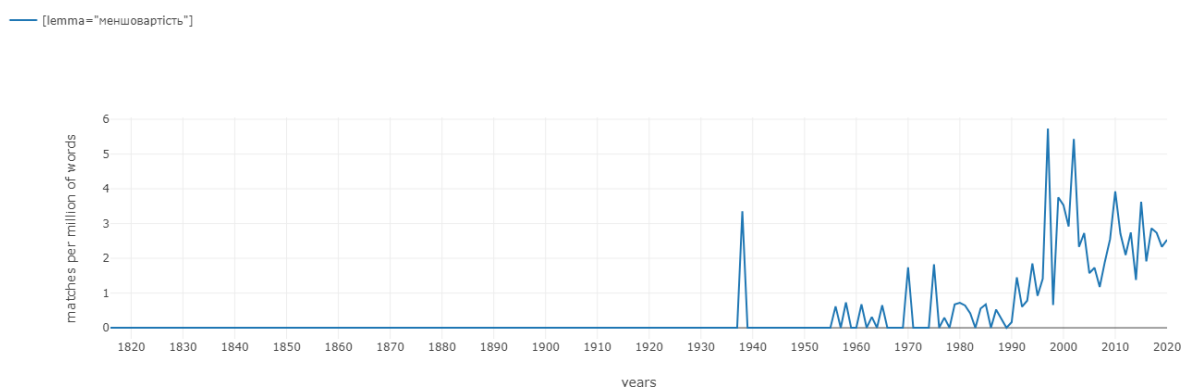

Рис. 2. Графік частотності вживання лексики *меншовартість* з 1938 р. по 2020 р.

З 1990 р., який у історії України є роком Революції на граніті, кількість вживань лексики *меншовартість* починає зростати, досягаючи стрімкого збільшення в 1997 р. – майже 6 млн (5 735885) вживань. Потім знову вона різко падає і зростає, що, очевидно, зумовлено наповненістю корпусу. З 2002 р. кількість вживань лексики *меншовартість* поступово зменшується.

У 2004 р., під час Помаранчевої революції, частотність слова *меншовартість* складає близько 3 млн (2 722735) разів, а вживання лексики *гідність*, як ми зазначали вище, станом на цей же рік сягає майже 5 млн разів.

У 2010 р. кількість вживань слова *меншовартість* збільшується до 3 924660 разів і мінімальної позначки (за період 2010-2020 рр.) сягає в 2014 р. – 1 376329 використань, що, на нашу думку, є досить показовим, оскільки саме в цьому році відбулася Революція Гідності, анексія Росією Криму, починається російсько-українська війна. Порівняймо, частотність вживань лексики *гідність* у 2014 р. сягає близько 7 млн, а це майже на 6 млн більше, ніж слова *меншовартість*. У 2015 р. вживання лексики *меншовартість* зростає до 3 627251 разів і до 2020 р. поступово зменшується приблизно до 2 млн.

Отже, під час та після Революції на граніті (1990 р.) частотність вживання слова *меншовартість* збільшилася, на період Помаранчевої революції (2004 р.) – зменшилася і з 6-ти млн скоротилася до 3-х. На період Революції Гідності використання досліджуваної лексеми становить близько 1 млн разів.

Узагальнюючи все вищесказане, можемо відзначити, що поняття національний характер охоплює психологічні особливості і типові якості етнічної групи, яка має спільну мову, територію, історію, культуру, звичаї, символи, що відрізняють її від інших народів. Припускаємо, що меншовартість як складник характеру українського етносу виник і сформувався на базі таких рис українців, як чуйність, м'якосердість, сентиментальність під впливом історичних обставин, пов'язаних з кількасотлітньою бездержавністю.

Динаміка частоти вживання лексем *гідність* і *меншовартість* в українській лінгвокультурі є своєрідним індикатором боротьби двох антагоністичних складників характеру українського етносу – гідності і меншовартості. Спостереження, проведені на матеріалі ГРАК, свідчать про тісний взаємозв'язок частотності вживання слів *гідність* і *меншовартість* із суспільно-політичними подіями в історії українського народу.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні концептів **ГІДНІСТЬ** і **МЕНШОВАРТІСТЬ**.

Список використаної літератури

1. Генеральний регіонально анотований корпус української мови. URL: <http://uacorporus.org/> (дата звернення: 20.01.2021).
2. Гнатенко П. І. Український національний характер. Київ: «ДОК-К», 1997. 114 с.
3. Гончаренко І. А. Уваги до національного характеру. Новий Ульм: Українські вісті, 1961. 29 с.
4. Дорошенко Д. І. Нарис історії України: у 2 т. Київ: Глобус, 1992. Т. 1. 349 с.
5. Кульчицький О. Світовідчуття українця: Українська душа. Київ, 1992. 127 с.
6. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: ескіз української міфології. Київ: Обереги, 2003. 144 с.
7. Потапчук Т. В. Національний характер українців як складова національно-культурної ідентичності. Рівне, 2013. URL: <http://ua.z-pdf.ru/7istoriya/713413-1-t-potapchuk-rivnenskiy-derzhavniy-gumanitarniy-universitet-nacionalniy-harakter-ukrainsiv-skladova-nacionalno-kulturno.php> (дата звернення: 10.10.2020).
8. Смітюх Г. Є., Стрілецький В. В. Україна сакральна: минуле, сьогодення, майбутнє. Київ: Знання України, 2006. 35 с.
9. Стражний О. С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність. Київ: Книга, 2009. 368 с.
10. Федорченко І. Становлення національного характеру українського народу: теоретико-методологічні засади. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Українознавство. Вип. 11. Київ, 2007. С. 17–20.
11. Храмова В. До проблеми української ментальності: Українська душа. Київ: Фенікс, 1992. 128 с.